

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חֵמְדָּה יָמִימָה HEMDAT YAMIM

ואתחנן תשע"ו

פרשת שבוע

מ"שְׁמַע יִשְׂרָאֵל" אל "פְּנִיִם בְּפְנִיִם"

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

בפרשתנו, מחזיר משה רבנו את בני הדור השני ליציאת מצרים, ואותנו, אל המעמד היחיד והמיוחד בתולדות האנושות = מעמד הר סיני. מעמד זה, היה המעמד המכונן של עם ישראל כעמו של הקב"ה, העם היחיד שהקב"ה נגלה אליו כעם. לכן, חז"ל ראו בשש מאות אלף הגברים שעמדו בתחתית ההר, נציגים של כל עם ישראל בכל הדורות. הברית נכרתה גם עם אלה שנכחו שם רוחנית ולא רק פיזית. קרבה זו הייתה מיוחדת במינה והפכה את כל העם לנביאים ובני נביאים. ננסה בדברינו הקצרים לעמוד על תופעה מיוחדת שרמוזה דווקא בפרשתנו.

פרשת מעמד הר סיני פותחת בהכרזה של משה רבנו:

"שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֵת הַחֻקִּים וְאֵת הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וְלִמְדַתְּם אֹתָם וְשָׁמַרְתֶּם לְעֲשֹׂתָם" (דברים ה' א).

לאחר מכן מגדיר את הרמה הרוחנית של מתן תורה:

"פְּנִיִם בְּפְנִיִם דִּבֶּר יְקֹנֵק עִמָּכֶם בְּהָר מְתוֹךְ הָאֵשׁ" (שם ד).

רמת קרבה שכזו גרמה לפחד גדול:

"כִּי יִרְאֶתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ" (שם ה).

לאחר מכן מפרש משה את עשרת הדיברות וחוזר שוב לפרש את פשר היראה שאחזה בעם:

"וַיְהִי כְשִׁמְעַתֶּם אֵת הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ וְהַקֶּהר בְּעַר בָּאֵשׁ ... וְתֹאמְרוּ הִן הֵרָאָנוּ יְקֹנֵק אֱלֹהֵינוּ אֵת כְּבֹדוֹ וְאֵת גְּדֻלוֹ וְאֵת קְלוֹ שְׁמַעְנוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הַיּוֹם הַזֶּה רָאִינוּ כִּי יְדַבֵּר אֱלֹהִים אֵת הָאָדָם וְחַי: וְעַתָּה לָמָּה נִמְוֵת כִּי תֹאכְלֵנוּ הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת אִם יִסְפִּים אֲנַחְנוּ לְשָׁמַע אֵת קוֹל יְקֹנֵק אֱלֹהֵינוּ עוֹד וְנִתְנֶנּוּ: כִּי מִי כָל בֶּשָׂר אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּלָמֵנוּ וְחַי: קָרַב אֶתָּה וְשָׁמַע אֵת כָּל אֲשֶׁר יֹאמַר יְקֹנֵק אֱלֹהֵינוּ וְאֵת תְּדַבֵּר אֲלֵינוּ אֵת כָּל אֲשֶׁר יְדַבֵּר יְקֹנֵק אֱלֹהֵינוּ אֲלֵיךְ וְשָׁמַעְנוּ וְעֲשִׂינוּ: וַיִּשְׁמַע יְקֹנֵק אֵת קוֹל דְּבָרֵיכֶם בְּדַבְּרְכֶם אֵלַי וַיֹּאמֶר יְקֹנֵק אֵלַי שְׁמַעְתִּי אֵת קוֹל דְּבָרֵי הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבְרוּ אֵלַיךְ הִיטִיבוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבְרוּ. (שם, כ-כח).

הפרשה מסתיימת בהכרזה:

"וְשָׁמַעְתָּ יִשְׂרָאֵל וְשָׁמַרְתָּ לְעֲשׂוֹת אֲשֶׁר יִיטַב לָךְ וְאֲשֶׁר תִּרְבּוּן מֵאֵד כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְקֹנֵק אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדִבְשָׁ" (שם ו' ג).

מיד אחר כך מופיעה הפרשיה שעתידה ללוות כל יהודי בכל בוקר וערב, הפרשיה הראשונה שלומד כל ילד יהודי, הפרשיה שעם מילותיה נפרדו יהודים מחייהם בעולם הזה, כשמסרו את נפשם על קידוש השם:

"שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְקֹנֵק אֱלֹהֵינוּ יְקֹנֵק אֶחָד..."

נסביר את העניין בדרך הבאה.

פְּנִיִם בְּפְנִיִם היא מדרגה גבוהה מאוד, קירבה שאין למעלה ממנה. לקירבה מעין זו צריך כל יהודי לשאוף, אף על פי שאי אפשר לעמוד בה.

גם משה רבנו שזכה ל: **"וְדַבֵּר יְקֹנֵק אֵל מֹשֶׁה פְּנִיִם אֵל פְּנִיִם"** (שמות ל"ג א), כשביקש **"הֲרֹאֲנִי נָא אֵת כְּבֹדְךָ"** (שם יח), קיבל תשובה שלילית מהקב"ה: **"וַיֹּאמֶר לֹא תוּכַל לִרְאֹת אֵת פְּנֵי כִּי לֹא יִרְאֵנִי הָאָדָם וְחַי" (שם כ).**

אף על פי כן, המשיך דוד המלך לבקש:

"לָךְ אָמַר לְבִי בְקִשׁוּ פְּנֵי אֵת פְּנֵיךָ יְקֹנֵק אֶבְרָם" (תהלים כ"ז ח).

זו השאיפה! (שאינה ניתנת למימוש). הפתרון הוא: **שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֵת הַחֻקִּים וְאֵת הַמִּשְׁפָּטִים.**

אם נעמוד בתנאי זה, נוכל מכח מעמד הר סיני, בו זכינו עם ישראל לדורותינו, באופן חד פעמי, ל**פְּנִיִם בְּפְנִיִם** דְּבַר יְקֹנֵק עִמָּכֶם, להיות תמיד במצב של **שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְקֹנֵק אֱלֹהֵינוּ יְקֹנֵק אֶחָד.**

זכינו לעבור משלשת השבועות, שבהם התאבלנו על החורבן, ל'שבוע דנחמתא', שהפטרוניתהן עוסקות בגאולה. החורבן היה תוצאה של שנאת חינוס. במקרים רבים השנאה היא תוצאה של חוסר נכונות להקשבה וחוסר נכונות לשמוע את דבריו של יהודי אחר. אם נהיה יותר קשובים לשמוע את קולותיהם של אחינו, גם אם לא תמיד נסכים עמם, נזכה יותר להארת פנים ואלי נזכה שוב, להיות עוד יותר קרובים אל הקב"ה בבחינת **פְּנִיִם בְּפְנִיִם.**

לע"נ ר' אליהו כרמל ז"ל נלב"ע ח' באייר תשע"ו	לע"נ מר שמואל שמש ז"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלב"ע י"ז בסיוון תשע"ד	לע"נ רבי יעקב בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג ז"ל	לע"נ ר' מאיר בן יחזקאל שרגא ברכפלד ז"ל	לע"נ מרת שרה ונגרובסקי בת ר' משה זאב ע"ה נלב"ע י' בתמוז תשע"ד	לע"נ הרב אשר וסרטיל ז"ל נלב"ע ט' בכסלו תשס"ט
--	---	--	---	---	--

לע"נ יחזקאל צדיק ז"ל, נלב"ע י"א באייר תשע"ו

משי' ארץ חמדה' אבלה על מותו של חברנו האהוב הרב ראובן אברמן זצ"ל, חבר הנהלת 'ארץ חמדה' איש תורת אמת שגורה בפיו, מחנך גדול ואיש המעלה מכל הבחינות.

לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

Eretz Hemdah

2 Bruriya St. POB 8178 Jerusalem 91080
Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

ארץ חמדה, ע"ר

רח' ברוריה 2 ת.ד. 8178 ירושלים 91080
טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

www.erezhemdah.org info@erezhemdah.org

ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט

חמדת הדף היומי

חובת קטן שהזיק בתשלומים

הרב עקיבא כהנא

מצינו במשנה (בבא קמא דף פז ע"א): "חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה, החובל בהן חייב והם שחבלו באחרים - פטורין". כלומר, קטן שחבל באדם אחר פטור על הנזק שהזיק ואינו חייב לשלם.

דברים דומים מצינו במשנה לגבי אשה ועבד. אך לגביהם נפסק: שאם האשה התגרשה, או העבד השתחרר הרי שהם חייבים לשלם, כיון שסיבת הפטור שלהם מתשלומים הוא בגלל העדר היכולת לשלם את הנזק, ולא מדובר בפטור עקרוני.

צריך לברר בעניין הקטן מה דינו כשגדל אם חייב לשלם. מדברי המשנה שחילקה עולה שכאשר הקטן גדל, אי אפשר לחייבו לשלם על נזק שעשה בקטנותו (גר"א חושן משפט תכד, טו).

כך גם פסקו הרמב"ם (חובל ומזיק ד, כ) והמחבר בשולחן ערוך (חושן משפט תכד, ח).

אמנם, מדעת רש"י לכאורה נראה שלא כך. בגמרא (ב"ק צח ע"ב) העוסקת באופי החיוב על הזק לשטר חוב של אדם אחר, נאמר שרב אשי שרף שטר של אדם אחר, ורפרס כפה אותו לשלם דמי שטר שלם.

רש"י (ד"ה ואכפיה) תמה על הסיפור, היאך יתכן שרב אשי שרף שטר של אדם אחר? ולכן כתב שהוא שרף זאת 'בילדותו'. ומזה למד ההגהות אשר"י (ב"ק ח, ט) שלדעת רש"י קטן שהגדיל צריך לשלם את הנזקים שאותם הוא הזיק.

גם בספר חסידים (תרצב) כתב שילד שהזיק והיה בגיל שהוא זוכר שהזיק חייב לשלם כשהוא גדל. הוא הביא ראייה מהגמרא בשבת (נו ע"ב) שבה נאמר שיאשיהו החזיר כספים לכל האנשים שדן אותם מגיל 8 ועד גיל 18, משום שאולי טעה בדיון, ומשמע שיש חיוב לשלם גם על הזיקים ממוניים שאדם גרם לפני גיל מצוות.

רדב"ז (חלק ו, ב'ש"ד) כתב שוודאי דברים אלו של ההגהות אשר"י, אינם להלכה שהרי לא נפסקו ברמב"ם, וגם מה שכתב ב'ספר חסידים' שקטן שעבר עבירה צריך לעשות תשובה כשמגדיל, זה רק בגלל שלא יהיה 'השטן מרקד בין קרניו' כלומר, על מנת שלא יהיה לו הרגל רע, אבל הוא לא חייב להשיב כספים שהזיק מצד הדין.

גם בט"ז (שמג, ב) כתב שקטן חייב לשלם על ממון שהזיק רק מצד 'לפנים משורת הדין' והסיפור על רפרס כוונתו שרפרס כפה את רב אשי לשלם לפנים משורת הדין.

אחרונים נוספים כתבו שיש חיוב לצאת בדיני שמיים, על נזקי ילד שיש לו דעת והבנה, זאת למרות שאיננו חייב מצוות. הם נימקו זאת בכך שאף שמהדין אין חיוב לשלם על נזקי קטן, מכל מקום כיון שבני נח נצטוו על הדינים, כלומר לדון דיני ממונות, ואצלם הגיל הקובע הוא מי שיש לו דעת והבנה, הרי שלא יתכן שיהודי יהיה חייב פחות מגוי, ולכן גם יהודי חייב בחיוב שמיים. (נחל יצחק חושן משפט סימן ז, דברי חיים (אויערבך) נזקי ממון סימן יא).

אמנם, המהרש"ל בים של שלמה (בבא קמא ט, יט) כתב שרב אשי כלל לא שרף שטרות, אלא שהיה דיון הלכתי, ובסופו של דבר רפרס 'כפה את רב אשי לשלם', כלומר להודות שבסוגיה הדין הוא שמשלם.

האם ניתן לחייב את אבי הקטן?

באופן כללי אין אחריות של אבא על נזקי בנו הקטן, אך יש לכלל זה כמה חריגים שמופיעים בדברי האחרונים: מו"ר הגאון רבי זלמן נחמיה גולדברג (תחומין יח, עמוד 48-51) כתב שאם החפץ שבו הקטן הזיק הוא של אביו, כמו שהקטן הזיק על ידי כדור של אביו, הרי זה נחשב כ'בור המתגלגל' ברגלי אדם, כלומר, יש לאבא חפץ, ואם הוא מניח אותו במקום שיתכן שבאופן טבעי הוא יכול להזיק על ידי קטנים שמזיזים את החפץ למקום שהוא מזיק הרי שיש לו אחריות לנזקי החפץ.

אומנם יש לסייג את דבריו, רק במקרה שבו ההזיק על ידי הקטן מצוי, ואז מוטלת חובת שמירה על האבא. במקרה זה הנזק נחשב כ'רוח מצויה', אך אם הנזק נחשב כ'רוח שאינה מצויה' הרי שהאבא פטור.

ה'פתחי חושן' (נזיקין פרק ה, הערה פז) הביא מדברי ה'נחלת אליהו' שאבא שהביא את בנו למקום ששם ברור שיזיק כגון שהרים אותו מעל שולחן ששם נמצאים כלים שבירים, או שם אותו במקום שבו יזיק לדברים אחרים הרי הוא חייב מדין 'מעמיד', וכותב ה'פתחי חושן' שזה תלוי בטעמי הראשונים מדוע 'מעמיד' בהמת חבירו על קמת חבירו אחר והזיקה חייבת, האם משום שה'מעמיד' נחשב לאדם המזיק, וזה שייך גם כאן, או משום שהוא קנה לעצמו במעשהו אחריות על מעשה הבהמה, והוא נחשב לבעלים שלה לעניין הנזק, שזה לא שייך כאן, כיון שקטן שהזיק הוא לבר חיוב.

לסיכום: קטן שהזיק פטור מתשלומים, אך יש אומרים שהוא חייב לשלם לכשיגדל, לפחות בדיני שמיים. לגבי האבא יש הסוברים שיש לחייבו במקרים מסוימים בהם הוא התרשל בשמירה על בנו, אך במקרה רגיל אין האבא חייב על נזקי בנו.

הפרשה בהלכה

חיתון עם גויים

"ונשל גויים רבים מפניך... ולא תתחתן בם, בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך כי יסיר את בנך מאחוריי", נאמר בפרשתנו. התנאים נחלקו כלפי אלו גויים הדברים אמורים - חכמים אומרים שהאיסור מדאורייתא הוא רק כלפי שבעת העממים שגרו בארץ כנען, שאותם חונה פסוק זה לשמותיהם; ואילו ר' שמעון אומר שמדובר בכל הגויים, שהרי אצל כולם קיים החשש שמא יסירו את בנך מאחורי. בכך הולך ר' שמעון לשיטתו, שהוא דורש טעמא דקרא, ואם כך הטעם שפירט הפסוק "כי יסיר" הוא מיותר. אלא על כרחך שמילים אלו באו לרבות את כל הגויים כולם, ואפילו כאלה שאינם כ"כ אדוקים בעבודה זרה, ואצלם אין חשש שמא יסירו.

ומכל מקום, אף לחכמים קיים איסור חיתון עם הגויים מדרבנן, וכבר מפורש הדבר בדברי עזרא: "ואשר לא ניתן בנותינו לעמי הארץ ואת בנותם לא נקח לבנינו" (נחמיה י, לא). ויש שהוכיחו מפסוק זה שהאיסור הוא דאורייתא, שהרי זמנן של גזירות חז"ל הוא מאוחר יותר, בתקופתם של החשמונאים.

חכמים אסרו דברים רבים משום החשש לחתנות, באחד מהם עסקנו בשבוע שעבר - בישולי גויים. ויש שביאר שהחשש הוא לא דווקא לקשרי אישות ומשפחה, אלא לכל התרועעות המובילה לאימוץ מנהגים זרים לרוחנו.
ע"פ הערך חתנות בכרך יח

סמיכת גאולה לתפילה

אין להפסיק בין ברכת גאולה שלאחר קריאת שמע לבין תפילת העמידה שאחריה. אפילו שהייה של שתיקה, אסורה ביניהם. בצד הלכה זו קיימת הלכה נוספת: חובה על אדם לענות אמן אחר ברכה שהוא שומע. לכאורה, אדם העומד בתפילה ושומע את שליח הציבור חותם "ברוך אתה ה' גאל ישראל" חייב לענות אחריו אמן. אבל הרי בכך מפסיק הוא בין גאולה לתפילה? בדרך כלל אין אדם עונה אמן אחר ברכת עצמו, אלא אם כן הוא מסיים בכך ענין (כגון, ברכת בונה ירושלים שבברכת המזון). משום כך יש סוברים שגם על ברכת גאל ישראל, שבה אנו עוסקים, אומר אדם אמן, אפילו אחר ברכת עצמו. לדעה זו ה"אמן" הוא חלק מהברכה, ואין הוא נחשב להפסק בין גאולה לתפילה. אם כך, אפשר שגם ה"אמן" אחר ברכת הש"ץ אינו נחשב להפסק. אמנם יש הסוברים שלא יענה אמן אחר ברכת הש"ץ, כיון שזוהי הפסקה לפני תפילת העמידה. מה יכול אפוא אדם לעשות על מנת להימנע מלהכניס ראשו במחלוקת זו?

שלוש הצעות נמנו בפוסקים:

א. להמתין כמה מילים קודם סיום הברכה עד שהש"ץ יגמור את הברכה, לענות אחריו אמן, להשלים את ברכת הגאולה ולעמוד לתפילה. אולם גם לכך קמו מתנגדים, שכן אסור להפסיק באמצע הפרק של ברכות ק"ש, וכן ראוי לכתחילה להתחיל את תפילת העמידה עם הש"ץ.

ב. לסיים את הברכה עם הש"ץ, ואז לא יצטרך לענות אמן, כיון שאין עונים אמן אחר ברכת עצמו. כאמור לעיל, יש בכל זאת שיטה שאחר ברכת גאל ישראל עונה אדם אמן אף על ברכת עצמו.

ג. להקדים ולהתחיל תפילת העמידה לפני הש"ץ, ואז כיון שהוא כבר בתוך תפילת העמידה אינו עונה אמן. משום מה לא נזכרת כאן כלל השיטה שהש"ץ אומר את סיום ברכת הגאולה ("גאל ישראל") בלחש. האמנם לא נמצא כל מקור לכך?
ע"פ הערך ברכות ק"ש בכרך ז

טו באב

חמשה עשר באב הוא יום שנהגו בו שמחה ויום טוב, משום דברים טובים שאירעו בו. אמר ר' שמעון בן גמליאל לא היו ימים טובים לישראל - שהיו נוהגים בהם שמחה יתירה - כחמשה עשר באב וכיום-הכפורים. טעמים שונים אמרו אמוראים על חמשה עשר באב כיום שמחה: יש שאמרו שביום זה הותרו השבטים שנתחלקה להם ארץ ישראל לבוא זה בזה, שפסק אותו דור של באי הארץ שנאסרה להם הסבת-נחלה, שאחר שנתיישבו בארץ ישראל ופרסמו ברבים שהצווי שלא להסב נחלה לא היה אלא לאותו הדור שנכנס לארץ, עשו אותו יום טוב, ששמחו שיוכלו בנות ישראל להינשא למי שייטב בעיניהן; ויש שאמרו שהוא יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל; ויש שאמרו שהוא יום שכלו בו מתי מדבר, שכל ל"ח שנה שהיו ישראל נזופים לא נתייחד הדיבור עם משה בלשון חיבה פנים אל פנים וישוב הדעת, שאין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל, לפיכך יום טוב הוא, שעשו ימי משתה ושמחה על הדיבור שחזר למשה; ויש שאמרו שביום זה ביטל הושע בן אלה את השומרים שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל; ויש שאמרו שביום זה ניתנו הרוגי ביתר לקבורה, שעמד המצור על העיר שבע שנים ולא היו יכולים לקברם, ובט"ו באב עברה הצרה וקברום; ויש שאמרו שביום זה היו פוסקים במקדש מלכרות עצים למערכה, שמחמשה עשר באב ואילך תשש כחה של חמה ולא היו כורתים עצים למערכה לפי שאינם יבשים, וחוששים מפני התולעת שפוסלים את עצי המערכה, ואותו יום שפסקו לכרות עצים היו שמחים לפי שבו היו משלימים מצוה גדולה כזאת, או לפי שכשהיו עוסקים בעצי המערכה היו מתבטלים מתלמוד תורה, ועשו יום טוב שמכאן ואילך היו עוסקים בתורה.

בזמן המקדש היו נוהגים בחמשה עשר באב שמחה יתירה, שביום זה היו בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולים, שכל ישראל שואלים זה מזה, שלא יתבייש מי שאין לו. ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים, וכל מי שאין לו אשה נפנה לשם, והיו אומרות: בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך, אל תתן עיניך בגוי, תן עיניך במשפחה, שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל. אף בזמן הזה, כתבו אחרונים שאין להתענות בחמשה עשר באב, אפילו חתן ביום חופתו.

באמירת תחנון נחלקו המנהגים, ועכשיו נהגו העולם שלא ליפול על פניהם ביום זה, וכן במנחה שלפניו, אבל למנצח יענד אומרים; ויש שנהגו שלא לאמרו, וכן אין אומרים בו צדוק-הדין. וכשחל בשבת אין אומרים בו אב הרחמים אחרי קריאת התורה, ולא צדקתך במנחה, וכל שכן שאין מזכירים בו נשמות.

ע"פ הערך חמשה עשר באב בכרך טז

רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכחו את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבלבך כל ימי זייתך והודעתם לבזיך לבזיך [זכרים 7 ט]; ונשמרתם מאד לנפשתיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בזרע מתוך האש [זכרים 7 טו]

מתוך: א. שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, מהדורה חדשה תשס"ו, כרך ב, ערך בריאות, טורים 331 – 369

פרשנות המקרא

תלמוד בבלי, ברכות ל"ב: מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך ובא שר אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו, לאחר שסיים תפילתו אמר לו והלא כתיב בתורתכם 'רק השמר לך ושמר נפשך' וכתיב 'ונשמרתם מאד לנפשתיכם' ולמה לא החזרת לי שלום, אם היית חותך את ראשך בסייף מי היה תובע את דמך מידי, אמר ליה אילו לפני מלך בשר ודם היית עומד ובא חברך ונתן לך שלום היית מחזיר לו, אמר ליה לא, אמר ליה ומה לפני מלך בשר ודם כך, אני שהייתי עומד לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה, מיד נתפייס אותו השר.

תלמוד בבלי, שבעות לו א': המקלל עצמו עובר בלא תעשה, דכתיב 'השמר לך ושמר נפשך מאד'.

המושג בריא במקרא פירושו שמן [1]. בספר בן-סירא [2] ובמשנה [3] בריא הוא ההפך מחולה. המושג בריאות במובן של גוף שלם ותקין מופיע לראשונה ברמב"ם [4]. יתכן שלאור התפיסה שרווחה בעבר, שאדם שמן הוא סמל הבריאות, הפך המושג בריא = שמן לבריא = שאינו חולה. באופן מושאל משתמשים התנאים במובן של בריא כהיפך של שבור ורעוע בכלים [5], ובמובן של וודאי, היפך משמא [6]. בגמרא השימוש במובן של וודאי הוא במושג ברי, ללא אל"ף בסוף. מושג תנ"כי אחר המשמש במובן של בריאות הוא החלמה [7], ובתלמוד משמש מושג זה בעיקר בבריאות נפשית, היפך משוטה [8], אך גם במובן של חלים היפך מחולה [9]. הלשון חלים משמעותו חיבור וחיזוק [10]. רפואה מונעת בלשון המודרנית נקראת בלשון הפוסקים שמירת הנפש [11], או שמירת הגוף [12], ובלשון רופאי ימי הביניים היא נקראת הנהגת הבריאות [13], או שמירת הבריאות. המושג היגינה, שמקובל בין הבריות כמושג של שמירה על הניקיון בלבד, הוא למעשה מושג של תורת הבריאות ושמירת הבריאות [14]. בניגוד לרפואה הפעילה, המתייחסת לאדם החולה, הרי ההיגינה והרפואה המונעת מתייחסת לאדם הבריא, ומטרתו של ענף ההיגינה היא שמירת הבריאות וסילוק הסכנות המאיימות עליה. המושגים היגינה ורפואה מונעת הם למעשה חופפים, ללא הגדרה מבדילה מוסכמת. יש המציינים במונח היגינה את הרפואה המונעת הפרטית, בעוד שתפקידי החברה והשלטון בשמירת הבריאות מכונים רפואה מונעת, או רפואה ציבורית.

רקע היסטורי

רופאי הזמן העתיק וימי הביניים שמו דגש רב על הרפואה המונעת והדריכו על איכות האוכל, על כמות האוכל, על זמני האוכל, על מידת התנועה וההתעמלות, על עשיית הצרכים, על האוויר הטהור. כבר היפוקרטס הכיר בחשיבות הרפואה המונעת, לפחות בהיבטים מסויימים [16]. גלינוס הקדיש לפחות ששה מספריו לנושאים הישירים של רפואה מונעת, ואחד מהם נקרא "על שמירת הבריאות". מחברים אחרים פרסמו ספרים רבים על פרטי המאכלים, על צורת הבישול וההכנה, על זמני האכילה, ועל הצורך בהתעמלות [17]. ראש המדברים ברפואה מונעת במובנה הרחב היה הרמב"ם, שחיבר ספר שלם על נושא זה בשם "הנהגת הבריאות" [18], והקדיש לכך פרק שלם בתוך ספרו ההלכתי "משנה תורה", הלוא הוא הפרק הרביעי בהלכות דעות. הרמב"ם קבע שלושה כללים עיקריים למלאכת הרפואה, והראשונה והנכבדת שבהם היא הנהגת הבריא, והיא "הנהגת הבריאות הנמצאת עד שלא תאבד" [19], היינו רפואה מונעת היא המרכיב החשוב ביותר למקצוע הרפואה. הרמב"ם גם חידש והרחיב את הצורך ברפואה מונעת בתחום הנפשי והרגשי [20]. הוא כתב: "ולכן יסלק מעליו ההפעליות הנפשיות המביאות לקוצר רוח, כי בזה תיארך בריאות הבריא, והוא הקודם ברפואת כל חולה". מחברים יהודיים אחרים בימי הביניים הדגישו אף הם את הצורך ברפואה מונעת, ולדוגמא בספר חסידים נכתב: "ואיזה רופא חכם, כל שידע להיזהר שלא יבוא אדם לידי חולי, ואם בא לידי חולי אף על פי שמרפא, כיון שלא ידע להיזהר אין זה רופא חכם" [21].

בעת החדשה - כמייסד ההיגינה הציבורית המודרנית נחשב הרופא האוסטרי יוהאן פטר פרנק, שבשנים 1777-1817 פרסם את ספרו "שיטה כללית של משטרה רפואית", בששה כרכים בשפה הגרמנית. במקומות רבים מספרו זה מביע המחבר את התפעלותו מן החוקים ההיגיניים הכלולים בתנ"ך ובתלמוד. בשנת 1851 התקיים בפאריס הכנס הבינלאומי הראשון להיגינה, שבו הדגישו את הצורך בהסכמים בינלאומיים למניעת מגפות. בשנת 1920 הוקם אירגון ההיגינה של חבר הלאומים, ובשנת 1948 הוקם ארגון הבריאות העולמי מטעם האו"ם.

דרכי שמירת הבריאות במקרא ובחז"ל

שמירת התורה והמצוות - "הרפואה המונעת" הטובה ביותר לפי השקפת התורה היא שמירת התורה והמצוות, כנאמר: 'ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך... כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך' [22]; וכן: 'ועבדתם את ה' אלקיכם... והסירותי

מחלה מקרבך' [23]. אך במצב הקיים, שבו 'אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא', יש חשיבות רבה לרפואה המונעת, שכן חייבים לנהוג כדרך העולם, "ורוב בני אדם בחטאתם לא זכו אל המעלה הגדולה הזאת, ועל כן תצוינו התורה לשמור משכנותינו ומקומותינו לבל יקרנו מות בפשיעתנו, ולא נסכן נפשותינו על סמך הנס" [24].

מצוות עם מרכיב של רפואה מונעת - רבות ממצוות התורה כוללות בתוכן גם תועלת של רפואה מונעת, אף על פי שכמובן לא זו היתה מטרתן העיקרית. ברור שמצוות התורה הן בראש וראשונה מצוות רוחניות, שברובן אין אנו יודעים את כל כוונותיהם וסודותיהם הנשגבים, ואין התורה עצמה מסבירה את טעמיהן, אך קשה לשלול מהן את ערכן העצום ברפואה מונעת, הגופנית והנפשית כאחת. בוודאי שאם יש דעות או הוכחות רפואיות שונות ממה שעולה לכאורה מטעמי המצוות, אין בהן כדי לשנות כהוא-זה מפרטי המצוות, שכן הן מחייבות מכוח עצמן, ואין התורה ספר-לימוד ברפואה, ואין המצוות הנחיות רפואיות גרידא. אך התורה היא תורת חיים וחסד, ובוודאי חלק מטעמי המצוות הללו כולל גם את המגמה לשמור על הבריאות והחיים, "ויש בכונת כלל התורה שני דברים, והם תיקון הנפש ותיקון הגוף" [25]. למעשה ברבים מדיני התורה ניתן למצוא את רוב עקרונות הרפואה המונעת וההיגיינה הפרטית והציבורית: מניעת מגפות והדבקות, ניקיון אישי וציבורי, מניעת הרעלות ותאונות, ומן הראשונים האריכו לבאר הרבה מצוות מבחינת ערכן הבריאותי [26].

מחברים שונים דנו בפירוט במספר רב של מצוות מבחינת ערכן הבריאותי: מאכלות אסורים, כולל בעלי חיים טמאים ואסורים, נבלות, טריפות, חלב, דם ובשר בחלב, ערלה, דגים [27]; דם נידה ויולדת, הזב והזבה [28]; מצות המילה [29]; ניקיון המחנה [30]; הרחקת המצורע, המנוגע, טמא מת ושאר הטמאים, ודיני הטהרה במים חיים [31]; מצות השמיטה מחזירה את האדם אל טבעו הרענן, עד אשר לא יצטרך לרפואות למחלות, שהן באות ברובן על ידי הריסת המשקל של החיים, בהתרחקם מטהרת הטבע הרוחני והחומרי [32]; כל ההלכות הקשורות בהסדרי עבודה ומנוחה, וגולת הכותרת מצות השבת; יש אף שראו במצות הצום ביום-כיפורים ערך רפואי, כדי להפחית את הנזקים של אכילה בעודף, וכן עניין המן, שנתן הקב"ה לישראל במדבר, שהיה במידה מדויקת לצרכי הגוף של כל אחד ואחד [33].

עצות והנהגות בחז"ל - בגמרא מצינו הרבה עצות להנהגת בריאות נכונה. רובן מתייחסות לרפואה מונעת אישית, וחלקן לרפואה מונעת ציבורית. על יחס חז"ל לחשיבות הרבה של הנהגה בריאותית-מונעת נכונה ניתן לעמוד במעשה רבה בר רב הונא שלא הלך לדרשתו של רב חסדא, כי בדרשותיו עסק בעצות רפואיות-מונעות, ועל כך אמר לו רב הונא: "הוא עסיק בחיי דברייתא ואת אמרת במילי דעלמא, כל שכן זיל לגביה" [34].

בתחום היחיד יש לציין את ההנהגות הבאות: צורת האכילה, זמניה, כמותה, ויחסים תקינים בין אכילה לשתיה [35]; סוגי המאכלים הטובים והרעים [36]; יחסי עמידה, ישיבה והליכה רצויים [37]; צורת ההליכה הנכונה [38]; הקפדה על פעולת מעיים ומתן שתן בצורה מסודרת [39]; חובת רחיצת הגוף וחשיבות הניקיון האישי וניקיון הבגדים [40]; כל דיני רחיצת ידים אחרי עשיית הצרכים, לפני אוכל, בנגיעה בחלקי גוף מגולים, בקימה מהשינה ועוד [41]; התנהגות בריאותית נכונה של מעוברת [42]. בתחום הגנת הסביבה מבחינה בריאותית ומניעת סיכונים, מצינו מספר הלכות ועצות: ישיבת כרכים קשה, שהכל מתיישבים שם, ודוחקים ומקרבים הבתים זו לזו, ואין שם אויר צח [43]. יש הרואים במצות התורה למגרש פנוי סביב ערי הלוויים [44] גם עניין אקולוגי [45]; מניעת כללוד בשדות, במחנות, וכל שכן בתוך המדינה [46]; הסדרת מי השפכים ברשות הרבים [47]; הרחקת זבלים וגורמי ריח רע מן היישוב [48]; מניעת זיהום אוויר בפסולת [49]; הרחקת עשן [50], ושיעורו שלא יבוא העשן ויזיק לאנשים בעיניהם [51]; איסור זיהום מקורות המים [52]; מניעת רעש סביבתי [53]; חובת הניקיון בציבור, ולדוגמא, בירושלים כיבדו את הרחובות יום-יום [54]; הרחקת מזיקים מן העיר - מרחיקים את הדבורים מן העיר חמישים אמה, והטעם להרחקה זו הוא כדי שלא יעקצו בני אדם [55], והוא משום דין סכנה, ולא משום נזקי שכנים [56].

הרמב"ם ביד החזקה מונה עצות בתחום הרפואה המונעת הנוגעות לאכילה ושתיה, לשינה, לפעולת מעיים, להתעמלות, לרחיצה, להקזת דם, ולמשגל [57]. סכומו של הרמב"ם: "כל המנהיג עצמו בדרכים אלו שהורינו [58], אני ערב לו שאינו בא לידי חולי כל ימיו, עד שיזקין הרבה וימות ואינו צריך לרופא, ויהיה גופו שלם ועומד על בוריו כל ימיו, אלא אם כן היה גופו רע מתחילת ברייתו; או אם היה רגיל במנהג מן המנהגות הרעים מתחילת מולדתו; או אם תבוא מכת דבר או מכת בצורת לעולם" [59]. היינו, רפואה מונעת נכונה מכל הבחינות מונעת מחלות ומביאה להארכת תוחלת החיים, אלא אם כן מדובר באדם שנולד עם מטען תורשתי שלילי, או שיש לו הפרעות מלידה במבנה הגוף או בתפקודו, או שלא הקפיד על רפואה מונעת נכונה לזמן ארוך, או שנפגע ממחלות זיהומיות או מפגעי טבע וכד'.

בספר בן-סירא מצינו מספר הצהרות עקרוניות בחשיבות הרפואה המונעת: בטרם חולית הזיהר [60]; טוב מסכן בבריאת בשר, מאיש עשיר וחולה [61]; אין עושר כחיים בריאים [62].

סיכום - אורח החיים המומלץ לכל יחיד על ידי הרפואה המונעת המודרנית, הכולל דיאטה נכונה, פעילות גופנית, שינה מספקת, חלוקה נכונה בין עבודה למנוחה, הימנעות מחומרים רעילים ומזיקים, כל זה ויותר, מתואר, איפוא, בתלמוד ובפוסקים בהרחבה ובגישה עקרונית דומה לדרישות המודרניות. מכאן ניתן לומר, שיותר מששמרו ישראל על התורה, שמרה התורה על ישראל, וידוע שבמגילות הגדולות באירופה בימי הביניים, כגון מגפות הדבר ואבעבעות שחורות, נפגעו היהודים הרבה פחות מאשר שכניהם הנכרים, עד שהגויים חשבו שהיהודים משתמשים בכישוף, ולכן ערכו בהם פגורמים אכזריים, אך למעשה קיום דרישות התורה ומצוותיה הם שהגנו על היהודים, שכן מעבר לעצם ההגנה בגין שמירת התורה יש במצוות גם מידה מסוימת של דרישות היגייניות שמנעו הדבקה ותחלואה רבה.

פרטי דינים

מקורות לחובת שמירת הבריאות

חז"ל והפוסקים דנו על מספר מקורות לחיוב ההימנעות מסכנה ושמירת הבריאות: 'רק השמר לך ושמור נפשך מאד', וכתוב 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם' [63] - מפסוקים אלו נלמד חיוב לשמור גופו מסכנה [64]. ואף שהפוסקים הללו מתייחסים לשכחת התורה, ולא לשמירת נפש האדם, כנראה היתה לחז"ל קבלה שהפוסקים הללו נדרשים גם לעניין אחר, ולכן יכולים לדרוש גם על שמירת הגוף [65]; או שגוף בריא הוא תנאי לשמירת התורה והמצוות [66]. **ועשית מעקה לגגך, ולא תשים דמים בביתך** [67] - העשה והלאו הקשורים במצות מעקה מהווים מקור כללי לחיוב ההימנעות מסכנה, ואם לא הסיר והניח המכשולות המביאים לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועבר בלא תשים דמים [68], ומכאן החיוב למנוע מצבים העלולים לגרום נזק וסכנה [69].

איסור בל תשחית [70] - שכולל גם השחתה של הגוף, שעבורו התיירו פעולות שונות לשמירת הבריאות [71]. ואמנם רוב הפוסקים פסקו כאותה דעה שיש איסור בל תשחית בגופו של אדם, ולא רק בחפצים [72].

איסור בל תשקצו [73] - שממנו למדו האיסור להשהות נקביו [74], ואיסור אכילת מאכלים מלוכלכים ומתועבים, ואיסור אכילה בידים מלוכלכות [75].

ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר' [76] - אשר נדרש להישמר בזמן מגיפת דבר [77].

ויהי האדם לנפש חיה' [78] - אמר רב יהודה אמר רב, אמרה תורה נשמה שנתתי בך החייה [79].

והסיר ה' ממך כל חוליו' [80] - ממך הוא שלא יבואו חוליים עליך [81], היינו, באדם תלוי שלא יבואו חליים עליו [82].

יש מי שהסמיך עניני הנהגת בריאות נכונה על הפסוק **'וחי בהם'** [83], ולא שימות בהם [84].

יש שלמדו באופן כללי, ממה שהזירה אותנו התורה באומרה **'לא תנסו את ה' אלקיכם'** [85], וכבר נקבע הכלל אין סומכים על הנס [86].

'צנים ופחים בדרך עקש, שומר נפשו ירחק מהם' [87] - שעם היות האדם בוטח בה', עם כל זה לא יכניס עצמו בסכנות, וישמור מן המקריים כפי יכולתו, ושומר נפשו, רוצה לומר גופו, ירחק מהם [88].

לפי פוסקים ובעלי הגות אחדים מקור החיוב לשמירת הבריאות והחיים הוא כללי ביותר ויסודי בשמירת התורה כולה, והוא כדי שיוכל האדם לקיים את מצוות התורה וללמוד את התורה: "הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה, לפיכך צריך אדם להרחיק עצמו מדברים המאבדים את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המברים ומחלימים" [89]; "בהיות בגוף שום הפסד באיזה עניין שיהיה תבטל פעולת השכל כפי אותו ההפסד, ועל כן הרחיקה אותנו תורתנו השלמה מכל דבר הגורם בו הפסד... כי מהיות הגוף כלי לנפש... מפני זה צריך האדם להשתדל על כל פנים בחיות גופו להעמידו על ישובו ובריו וכוחו... ועל כן היה מחסדי האל הגדולים עלינו אנחנו עמו אשר בחר, והרחיק ממנו כל מאכל מזיק אל הגוף ומוליד בו ליחות רעות" [90]; "מאד צריך האדם לשמור חוקי בריאות הגוף על פי דרכי הרפואות, כדי שיהיו כלי הגוף בריאים ויכולים לעשות עסקיהן הראויין, כי לא יתקיימו במצוות אלא בבריאות הגוף ושמירת נפשו מכל נגף וסכנה, ואז כשיהיה גופו ונפשו בריא וחזק וטהור יקנה המידות הנכבדות ונוחל העולם הזה והעולם הבא" [91]; "הטעם שהזהירה התורה על שמירת הנפש הוא מטעם שהקב"ה ברא את העולם בחסדו להטיב להנבראים, שיכירו גדולתו ולעבוד עבודתו בקיום מצוותיו... והמסכן את עצמו כאילו מואס ברצון בוראו, ואינו רוצה לא בעבודתו ולא במתן שכרו, ואין לך זלזול אפקירותא יותר מזה" [92]; "ומצווה להנהיג עצמו במידה טובה והנהגה טובה לשמור בריאותו, כדי שיהיה בריא וחזק לעבודת הבורא יתעלה" [93]; "אמצא לנכון להזכיר על דבר שימת לב למצב הבריאות של התלמידים, שזה עיקר גדול מאד בדורנו, דור שירדה החולשה בעולם, ומקוננת דווקא בין תלמידי חכמים וראי ה' וחושבי שמו, ואחת מעבודות הקודש היותר עיקריות היא ההשתדלות שתלמידי חכמים יהיו בריאי גוף ונפש" [94].

גדרי החיוב להימנע מסכנות ולשמור על הבריאות

חיוב גמור מן התורה - יש מי שמנה את הלאווים של 'השמר לך ושמור נפשך', 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם', במובן של הימנעות מסכנה, בתרי"ג המצוות [95], ויש הסוברים שלוקים על לאו זה [96].

דרגות חיוב שונות - הרמב"ם כתב: "וכן כל ממשול שיש בו סכנת נפשות, מצות עשה להסירו, ולהישמר ממנו, ולהיזהר בדבר יפה-יפה, שנאמר 'השמר לך ושמור נפשך', ואם לא הסיר והניח המכשול המביאין לידי סכנה, ביטל מצות עשה, ועבר בלא תשים דמים" [97]. מכאן משמע שלדעתו יש חיוב מן התורה להישמר מסכנות. ולהלן כתב הרמב"ם: "הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות, וכל העובר עליהם וכו' מכין אותו מכת מרדות" [98]. מכאן משמע שאין האיסור אלא מדרבנן. ובמקום אחר [99] כתב הרמב"ם: "לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף... וכל המנהגות הטובים האלו שאמרנו אין ראוי לנהוג בהם אלא הבריאי". מכאן משמע שכל אלו הם רק בגדר עצות טובות, ואין בהם גדר איסור כלל. לפיכך, יש מי שנסתפק אם המסכן עצמו עובר על איסור מן התורה, אלא שאין לוקים עליו מן התורה, וחיוב רק מכת מרדות מדרבנן, או שכל האיסור הוא מדרבנן, וכל הלימודים מהפוסקים הם אסמכתא בלבד [100], ויש מי שברור לו שהאיסור מן התורה [101]; יש שחילקו בין מצבים שסכנתם רחוקה, ורוב האנשים לא מסתכנים בהם, ודשו בהם רבים, כגון מאכלים לא נכונים, שאין העובר על עצות אלו בגדר איסור, אלא שראוי להימנע מהם, לבין מצב שיש רק חשש סכנה, שאז האיסור הוא מדרבנן, ומכים אותו מכת מרדות [102]; יש מי שהבדיל בין מצב של סכנה וודאית, שאיסורו מן התורה, לבין מצב שיש רק חשש סכנה, שאז האיסור הוא מדרבנן, ומכים אותו מכת מרדות [103]; ויש מי שכתב, שהמביא עצמו לידי סכנה עתיד ליתן את הדין [104]. ולא דווקא סכנה, אלא כל דבר המזיק לאדם, אינו רשאי לגרום לעצמו נזק כלשהו [105]. ומכוח זה יש מי שכתב, שמכיוון שנתנה התורה רשות לרופא לרפא, יש לשמוע לאזהרות הרופא ולקיים את הוראותיו, תוך אמונה ובטחון בקב"ה, שהוא הרופא האמיתי [106].

דינים הקשורים לשמירת הבריאות ולהימנעות מסכנה

כאן מסוכמות כל ההלכות הנובעות מחשש סכנה גופנית, ולא נמנו אותן פעולות שנאסרו מסיבות סגוליות, עין הרע, רוח רעה, סימן רע וכיו"ב.

כללי - "הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות, וכל העובר על דברים אלו וכיוצא בהם, ואמר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך, או איני מקפיד בכך, מכין אותו מכת מרדות, והנהיה מהם, עליו תבוא ברכת טוב" [107]; "ויזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה, כי חמירא סכנתא מאיסורא, ויש לחוש יותר לספק סכנה מלספק איסור... וכל הדברים שהם סכנה שומר נפשו ירחק מהם, ואסור לסמוך על הנס, או לסכן נפשו בכל כיוצא בזה" [1082]; "כל אדם חייב לשמור עצמו ובני ביתו מכל ספק סכנה ונזקי הגוף... והאדם ישתדל לעשות שמירה כל מה שבידו לעשות" [109].

כלב - אסור לגדל כלב מפני הסכנה, אלא אם כן הוא קשור בשלשלת [110]. ומי שמחזיק כלב רע בביתו משמתיים אותו עד שהורגו [111].

חמירא סכנתא מאיסורא [112] - באופן כללי יש להחמיר יותר בדבר של סכנה מאשר בדבר של איסור. מכאן קבעו הפוסקים כללים וגדרים שונים בענייני סכנה - יש אומרים, שדבר שיש בו סכנה אינו בטל אפילו בששים [113]; ויש שכתבו, שביטול בששים מועיל [114], אך בארס של נחש לא אמרו בו שיעור ששים [115]; ויש שחילקו בין תערובת לח בלח לתערובת יבש ביבש [116]; יש מי שכתב, שדווקא דבר שיש בו כבר סכנה במהותו, כמו ארס נחשים - אינו בטל, אבל דבר שבעצמו אין בו סכנה, אלא שבתערובת נוצרת הסכנה, כגון בשר ודגים, כל זמן שאין טעם, אין בזה הסכנה כלל ובטל [117]; ספק-ספיקא לא מועיל בדבר שיש בו סכנה [118]; ספק

סכנתא מדרבנן - לחומרא [119]; ; בספק סכנה אין מעמידים על חזקת היתר [120]; ; אין הולכים אחר הרוב במקום סכנה [121]. ומכל מקום, מותר להוסיף עד ששים, ולבטל דבר של סכנה שנתערב בדבר היתר, בין אם הדבר מסוכן מצד עצמו, כגון ארס נחשים, ובין אם הסכנה נוצרת מעצם התערובת, אבל כל חלק מהתערובת אינו מסוכן, כגון בשר ודגים [122]. יש שהבדילו בין סכנה סגולית, שאז מקילים בספק-ספיקא, לבין סכנה טבעית, שאין להקל אפילו בספק-ספיקא [123].

סיכונים בשתיה - לא יניח פיו על הסילון המקלח וישתה, ולא ישתה בלילה מן הנהרות ומן הבארות ומן האגמים, שמא יבלע עלוקה והוא אינו רואה [124].

אסור לשתות מכוס ולתת לחברו, מפני הסכנה [125]. ויש מי שכתב, שבזמן הזה אין נמנעים מלשתות יין של קידוש מכוסו של המקדש, כי ברור להם שבעל הבית הוא נקי, ואין בו חולי [126].

אסור לשתות משקים מגולים, מפני חשש סכנת נפשות, שמא שתו מהם הנחש וכיוצא בו מזוחלי עפר, והטילו בו ארס [127], ואף אסור להשהותן מפני הסכנה, שמא ישתה אדם מהן [128]. יש מהפוסקים הסבורים, שאין דין גלוי נוהג בזמן הזה [129]; ויש שפסקו להיזהר בזה גם בזמננו [130]. אמנם גם לשיטה זו אין להקפיד במים מגולים לנטילת ידיים ליד המיטה, כי האיסור הוא בשתיית מים מגולים ולא ברחיצה בהם [131], ואין לחשוש מדין מים מגולים כשהם נמצאים במקרר, כי אין דרך נחשים להיכנס למקומות קרים [132].

סיכונים באכילת בשר - אסור לאכול בשר בהמה שאכלה סם שהורג את האדם, או שהכישה נחש, שאמנם מותרת היא משום טריפה, אך אסורה משום סכנת נפשות [133].

שביתת רעב - יש מי שכתב, שאסור לשבות רעב, גם כאשר מדובר במטרה נעלה, כי אסור לפגוע בבריאות הגוף [134].

סיכונים בשימוש לא נכון של אמצעים - אין מחתכים בשר בקרומית של קנה, שמא ישארו קיסמים ממנה בבשר, וכן אין מחצצים בה את השיניים מאותה סיבה, ואין מקנחים בה, שמא קיסמים ממנה יפצעו את אזור פי הטבעת [135].

אסור למכור סנדל של עור העשוי מבהמה שמתה מאליה מפני הסכנה, שמא מחמת נשיכה מתה והארס נבלע בעור [136].

אסור ללכת יחף [137], משום הצינה [138].

אסור לחתוך בשר על גב היד, משום סכנה, שמא יקוץ ידו [139].

סיכונים בשכיבה ושיבה - אסור לשכב על הקרקע [140], ואסור לשבת על אצטבאות של אבנים [141], ובשניהם הטעם משום צינה [142].

סיכונים בזיעה וברוק - צריך להיזהר מזיעת אדם, שכל זיעת האדם סם המות, חוץ מזיעת הפנים [143]. ובטעם הדבר - יש מי שכתב, שמא יש עליהן רוק יבש של מוכי שחין או מצורעים או זיעה [144]; ויש מי שכתבו, מפני שיד הכל משמשת בהן, ויש מהם חולים וזוהמתן דבקה בהן, ואותה זוהמה קשה לאדם כשנותנה לפיו [145]. צריך להיזהר מליתן מעות בפיו, שמא יש עליהן זוהמה של חולים [146].

סיכונים שונים הדומים למעקה - כל דיני מעקה [147] נובעים מהטעם של 'לא תשים דמים בביתך' [148], היינו החיוב להימנע מסכנות:

אסור לעבור תחת קיר נטוי, או גשר רעוע, או להיכנס לחורבה, וכן כל כיוצא באלו משאר הסכנות אסור לעבור במקומן [149], והתירו לסתור ולבנות כותל רעוע בחול המועד מפני הסכנה, ואפילו שאין סכנה אם יסתור ולא יבנה, התירו סופו מפני תחילתו, שאם אתה אומר לו שלא יבנה, אף הוא אינו סותר, ונמצא בא לידי סכנה [150]. אסור לעבור בנהר שמימיו רודפים, אם המים מגיעים למעלה ממותנים משום הסכנה [151]. אפילו במקום מצווה אין סומכים על הנס, אם הסכנה ברורה [152].

מניעת תאונות - על פי יסודות ההלכה על חיוב ההימנעות מסכנה, יש לציין את החשיבות הרבה של נהיגה זהירה, להימנע מסיכון עצמו ואחרים בדרכים, לשמור על הכללים הבטיחותיים שנקבעו בחוקי התעבורה ובתקנות-תעבורה, כגון חגירת חגורות בטיחות, מהירות נכונה, שמירת מרחק נכון, והקפדה על תמרורים ואזהרות וכד' על מנת למנוע תאונות דרכים [153]. כמו כן יש חיוב מדין חובת עשיית מעקה למנוע תקלות בטיחותיות במקומות עבודה [154].

סכנת נכרים - חז"ל והפוסקים הטילו איסורים שונים משום סכנת עובדי כוכבים שמא ירצוהו, כגון שלא יתייחד עם העכו"ם, ולא יתלווה עמו בדרך, ולא יתרפא ממנו, ולא יסתפר אצלו, ולא ישא ויתן עמו [155]. יש שכתבו, שבזמן הזה אינם חשודים על שפיכות דמים [156].

אכילת בשר ודגים/חלב ודגים - אסור לאכול בשר ודגים ביחד, משום שקשה לריח ולצרעת [157]. איסור זה כולל גם בשר עוף ודגים, אלא שבזה יש להקל בביטול ששים [158]. יש מי שכתב, שהאיסור כולל גם אכילת דגים וחלב [159], ויש מי שחולק על כך [160]. ובזמן הזה, יש מי שכתבו שאין סכנה, ואולי נשתנו הטבעים [161].

מאכלים מזוהמים - אסור לאכול ולשתות מאכלים ומשקים מגואלים ומלוכלכים בצואה או בקיא וכיוצא בזה, וכן אסור לאכול בכלים מלוכלכים ובידים מזוהמות [162].

מים אחרונים שחייבו חכמים, הוא כדי להגן על העינים מפני מלח סדומית, או כדי לנקות הידיים מזוהמת המאכל [163]. ובזמן הזה שלא מצוי המלח הזה בינינו - יש אומרים, שאין חובה של מים אחרונים אלא למי שהוא איסטניס [164]; ויש אומרים, שגם בזמן הזה נשארה החובה למים אחרונים [165].

רחיצת ידיים ונטילת ידיים - מדיחה אשה ידה אחת במים ביום-הכיפורים, ונותנת פת לתינוק [166], לפי שרוח רעה שורה על הלחם הנלקח בידיים שלא נטלן שחרית, ושם השד שיבתא [167]; ויש מי שכתב, שאין הכוונה לשחרית בלבד, אלא כל היום כולו, שהיה מצוי ביניהם רוח רעה, שחונקת את התינוק, כשנותנים לו לחם בלא נטילת ידיים, אפילו כל היום [168]. אכן כיום אין אנו נזהרים בזה, לפי שאין אותה רוח רעה שורה באלו המלכויות, כמו שאין נזהרים על הגלוי ועל הזוגות [169]. חיוב נטילת ידיים לאכילת פת, לפי אחד הטעמים הוא משום נקיות [170].

אסור לדבר בשעת הסעודה, שמא יקדים קנה לוושט ויסתכן בחניקה [171].

צורות אכילה - אכילת תמרים מרים על קיבה ריקה, חגירת חבל פשתן לח על המותניים, אכילת לחם ושכיבה לישון ללא הליכה של ארבע אמות, כל אלו גורמים למחלות שאין להן מרפא [172].

התנהגות מניעתית - כל ההנהגות הנכונות בענייני מזון, משגל, שינה, פעילות גופנית וכיו"ב, מטרתן לשמר את הבריאות, כגון הדברים שנמנו לעיל. יש מי שכתב, שחלק מההנהגות הרפואיות שבגמרא היו דווקא לפי רפואת והנהגת מלכות בבל, שבה היו חכמי הגמרא, והם משונים משאר ארצות [173]; ויש מי שכתב, שנשתנו הטבעים והכל לפי טבע הארצות [174]; ויש מי שכתב, שאין לנהוג בהנהגות הבריאות המתוארות בתלמוד, כדי שלא יבואו להרהר אחר חז"ל [175]. לפיכך נראה, שכל העצות הנוגעות לרפואה מונעת בתחומים אלו שבדברי חז"ל והפוסקים, היו טובים ונכונים לפי זמנם והבנתם, ואילו כיום יש לשמור על הוראות הרופאים ברפואה מונעת כפי הבנתם [176].

מגפות ומחלות מדבקות - תשובות רבות דנו בהתנהגות הרצויה בזמן מגפות, ובעיקר נידון העניין במגפות הדבר. הפוסקים נתנו עצות שונות למניעת ההדבקות [177]. העצה העיקרית היתה לברוח מן העיר כשיש דבר בעיר [178]. קיים איסור תענית בזמן מגפה [179], ומסופר שבשנת תר"ט, בזמן מגפת החולי רע [180], הכריז הגאון ר' ישראל סלנטר שלא להתענות ביום הכיפורים, וללכת לטייל באוויר צח, והוא עצמו עלה על הבימה ואכל לעיני כל הקהל [181]. כמו כן התירו שינויים שונים בדיני קבורה במקרי זיהום ומגיפות [182].

אסור לרחוץ עם אדם שהוא מוכה שחין, ולכן על מוכה שחין להזהיר מי שרוצה לרחוץ עמו שהוא מוכה שחין, כדי שלא יעבור על לפני עור לא תתן מכשול [183]. וכן כל חולה במחלה מדבקת, חייב להודיע על כך [184].

סמים - חובת ההימנעות משימוש בסמים כלולה באיסור ההסתכנות, ובנוסף לקלקול הגוף, הם גם מקלקלים את הדעת, וגורמים לתאוה גדולה [185]. וכבר קבעו חז"ל שאסור לשתות סמים [186], מפני שנקבע להם הרגל, ויהא לבך שואלך ותפסיד מעות, ואפילו לרפואה לא תשתה אם אפשר לרפואה אחרת [187].

שינויי הלכות בגלל סיכונים - הרבה הלכות נשתנו בגלל חשש סכנה, ולהלן מספר דוגמאות:
אבל מותר לנעול נעלים, אם יש חשש לסכנת עקרב וכד' [188]; אין חיוב לעלות לארץ ישראל כשהדרכים משובשות, ויש סכנה בהליכה לשם [189]; יש שפטרו מחובת מזוזה במקומות שגויים דרים בה מחשש סכנה, שיאמרו שעושים לו כשפים [190]; חור בכותל הבית שבין ישראל לכנרי, שיש חשש סכנה שהכנרי יאמר כשפים עושה לי ישראל, אין צריך להוציא חמץ הנמצא שם ולבערו, אלא מבטלו בלבו ודיו [191]; איסור חינוך קטנים לצום ביום הכיפורים מחשש סכנה [192]; הדלקת נר חנוכה בבית פנימה בשעת הסכנה [193]; המקלס ברגל בזמן הספד, לא יקלס במנעל ולא בסנדל מפני הסכנה, שעלול להינזק ברגלו על ידי המנעל, בעוד שיחף נזהר יותר שלא יינזק [194].

מקורות והערות

[1] בראשית מא ב - ובריאת בשר; שופטים ג יז - ועגלון איש בריא מאד; מל"א ה ג - עשרה בקר בראים ועוד. וראה בפיהמ"ש לרמב"ם שבת פ"כ (קמ א) ועירובין פ"י (קא א); [2] בן סירא ל יד, טז; [3] שבת יד ג; גיטין ו ז; ב"ב ט ז; מקואות ח ד ועוד. יתכן שמקור השם 'בריא' כהיפך מחולה הוא ארמי, במובן של 'בריא', היינו חוץ, והכוונה שאדם שהבריא הוא אדם שהמחלה יצאה החוצה ממנו - ראה ערוך ע"י בר(ד); [4] דעות ד יד; [5] כלים ג ה; [6] תוספתא טהרות ג ד; [7] ישעיה לח טז - ותחלמיני והחייני; איובלט ד - יחלמו בנייהם. וראה בערוך ע"י חלם ג'; [8] ר"ה כח א; יבמות קי ב - עתים חלים עתים שוטה; [9] פסחים עח ב; [10] ראה חולין קכג ב - לא שנו אלא טלית, אבל עור חלים; [11] רמב"ם רוצח ושמירת הנפש פ"א-פ"ב; שו"ע ח"מ סי' תכו; [12] שו"ע הרב, הל' שמירת גוף ונפש; קיצשו"ע סי' לא; [13] ראה הנהגת הבריאות לרמב"ם בהוצאת ז. מונטנר, הע' 11 עמ' 11; [14] מקור השם הוא מהמיתולוגיה היוונית, שבה היגיאיאה היתה אלת-הבריאות, ומכאן היגיאינה משמשת כמושג לתורת הבריאות; [15] בהקדמה למגילת היסוד של ארגון הבריאות העולמי משנת 1948; [16] ראה בהנהגת הבריאות לרמב"ם, שער ראשון סעיף 1; [17] ראה באריכות בהנהגות הבריאות לרמב"ם, פרקי משה לרמב"ם מאמר יח; [18] תורגם לעברית ע"י משה אבן תיבון, ויצא לאור מחדש על פי כתבי יד והשלמות ע"י ד"ר זיסמן מונטנר, כתבים רפואיים, כרך א, מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ז; [19] הנהגת הבריאות, שער שני, סעיף 1. וראה בשמונה פרקים, רפ"א; [20] הנהגת הבריאות, הנהגת בריאות הנפש, שער שלישי, סעיפים 12-19; [21] סי' חסידים הוצאת מק"י סי' יז; [22] שמות טו כו. וראה בדרשות הר"ן דרוש הששי, שהקשה על הפסוק איך יתכן רפואה אם לא יוקדם חולי, וראה שם מה שפירש בעניין. ואולי ניתן לומר שהיא-היא כוונת התורה, שהרפואה המונעת היא הרפואה האמיתית; [23] שמות כג כה; [24] סי' החינוך, מ' תקמו; [25] הרמב"ם מו"נ ג כז; [26] רמב"ם מו"נ ג לג; סי' החינוך במצוות עג, קמו, קנד, קסו, קצח ועוד; בכור שור, הובא בתו"ש כרך יד במילואים, עמ' רצה-רצט. לעומתם האברבנאל עה"פ ויקרא יא יג, מתנגד לטעמים הרפואיים של מצוות התורה, שאם כן היה ספר תורת השם במדרגת ספר קטן מספרי הרפואה הקצורים בדבריהם וטעמיהם, ואין זה דרך תורת ה' ועומק כוונותיה, ועיי"ש עוד נימוקים נגד דעות הרמב"ם והרמב"ן; [27] ראה - רמב"ם מו"נ ג מח; רמב"ן עה"ת ויקרא יא יג, ושם יט כג, ושם דברים יד ג; סי' החינוך מ' עג, קמו, קנד; רלב"ג בפירושו לשמות כג יט; תו"ש ויקרא פ"יג אות נו, בשם ראשונים אחדים; [28] סי' החינוך מ' קסו, קצח. וראה רמב"ן עה"ת ויקרא טו יא, שהזוב באיש היא מחלה; [29] רמב"ם מו"נ ג מט. וראה באריכות במאמר א - שטינברג, אסיא, ד, תשמ"ג, עמ' 207-228; [30] יו"תד תהיה לך על אזנך' (דברים, כג יג), והוא מצות עשה לשמירת נקיין המחנה - רמב"ם מלכים ו, יד-טו. וראה בסי' החינוך מ' תקסו; [31] ראה באריכות בסי' התלמוד וחכמת הרפואה, עמ' 354 ואילך; [32] שבת הארץ, הקדמה, עמ' ח-ט; [33] פילון האלכסנדרוני, על החוקים הפרטיים, ספר שני, הובא בספרו של ש"י עגנון, ימים נוראים, תרנ"ח, עמ' רסג-רסה; [34] שבת פב א; [35] ראה על כך - ברכות מ א; ברכות נד ב; שבת יא א; שבת לג א; שבת מא א; שבת קיט ב; שבת קמ ב; שבת קנב א; פסחים קח ב; פסחים קיב א; יומא עה א; מגילה יד א; תענית ה ב; גיטין ע א; ב"מ קז ב; סנהדרין קא א; [36] ברכות לד א; ברכות מ א; ברכות מג א; ברכות נה א; עירובין כט א; עירובין נה ב; פסחים מב א-ב; פסחים קיד א; נדרים מא א; נדרים סו א; סנהדרין יז ב; חולין לג א; חולין פד א; ע"ז יא א; נידה יז א; [37] כתובות קיא א; [38] שבת קיג ב; [39] ברכות ס ב; שבת פב א; גיטין ע א; מכות טו ב; בכורות מד ב; [40] שבת נ ב; שבת קח ב; נדרים כ ב; נדרים פא א; חולין כד ב; ויקרא רבה לד ג; [41] סוטה ד ב; שו"ע או"ח ד יח; [42] יומא פב ב; כתובות ס ב; נידה לא א; [43] כתובות קי ב, ובפירש"י שם, ד"ה ישיבת; [44] במדבר לה ב-ה; [45] ראה רש"י שם: ומגרש - ריוח מקום חלק חוץ לעיר סביב להיות לנוי לעיר. וראה ברמב"ם שמיטה ויובל יג ה, שהוא-הדין בשאר ערי ישראל; [46] מו"נ ג מח; [47] ב"ק ו א; רמב"ם נזקי ממון יג יג; טושו"ע ח"מ קנה לא; [48] ב"ק פב ב, וברש"י שם, ד"ה סרחון בעניין ירושלים; ב"ב כה א; רמב"ם שכנים י ג; טושו"ע ח"מ קנה יג; ב"ב כג ב; [49] ב"ב כג ב; וברש"י שם, ד"ה חמישים אמה; רמב"ם שכנים י ב; טושו"ע ח"מ קנה כב; [50] ב"ק פב ב, ורמב"ם בית הבחירה ז יד - בעניין ירושלים; ותוספתא ב"ב א ז - באופן כללי; [51] תשובות הגאונים, אסף, תרפ"ט, עמ' 32. וראה בחידושי הרמב"ן לב"ב נט ב, ד"ה הא דתנן, שכל שהוא נזק בגוף אין להם חזקה, ולכן עניין העשן והריח הרע יכול לחזור בו ולדרוש הרחקתו גם אם לא דרש כן בתחילה, וכן נפסק בשו"ע ח"מ קנה לו; [52] תוספתא ב"מ יא לא; [53] רמב"ם שכנים ו יב; שם, שם יא ה; טושו"ע ח"מ קנה ב, ז; שם, שם, קנו ד; [54] ב"מ כו א; [55] תוספתא ב"ב פ"א; טושו"ע ח"מ קנה כג. והרמב"ם השמיט דין זה; [56] חזון יחזקאל שם; [57] רמב"ם דעות ד א-ט; [58] ראה בשו"ת הרמב"ם סי' פג, שצריך לקרוא בחיריק ולא בצירי; [59] רמב"ם דעות ד כ. ר' יהודה אלחריזי חרז חרוזים על נושא "רפואות הגויה", בחרזו כמעט כל מילה של הוראות הרמב"ם הנ"ל; [60] בן סירא יח יט; [61] שם, ל יד; [62] שם, ל טו. וראה עוד בקיצשו"ע סי' לב, שהאריך בעצות רפואיות מונעות רבות; [63] בפסוקינו; [64] ברכות לב ב;

(מתוך ח"ב)

Buenos Aires, Argentina

בואנוס איירס, ארגנטינה

סיון תשנ"א

חלב עכו"ם בחלב עמיד ובאבקת חלב

שאלה

לאלה המשתמשים בחלב עכו"ם, האם מותר להשתמש גם בחלב עמיד שלהם? האם יש הבדל בין נוזל ואבקה?

תשובה

למשתמשים בחלב עכו"ם מותר להשתמש גם בחלב עמיד וגם באבקת-חלב¹.

¹ תהליך הייצור של אבקת-חלב או חלב עמיד אינו כרוך בתוספת של חומרים כלשהם לחלב. לפיכך, למסתמכים על אכיפת חוקי המדינה וכדומה וסוברים שדי בזה כדי לתת נאמנות ליצרן המצהיר שמוצרו הוא מחלב טהור, ושיצא על-ידי זה מגזירת חלב עכו"ם (דהוי כישראל עומד על גביו, עיין בהרחבה היתרו של בעל "אגרות משה" בזה ביורה דעה ח"א, סי' מז-מט), אין כל הבדל בין חלב עמיד ואבקת-חלב. יתירה מזו, באבקת-חלב ניתן להקל יותר מאשר בחלב עמיד מטעם שלא היתה בכלל גזירות חז"ל על חלב וגבינות עכו"ם, עיין בזה שו"ת "הר צבי" (חלק יורה דעה סי' קג).

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

גם אני מאשר:
הרב שאול ישראלי

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן,
יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביורר מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.
זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

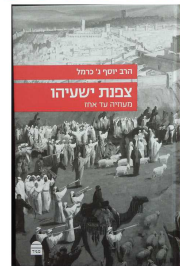

חדש - "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפיה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעוזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטורי זה בתולדות עמנו: עוזיה, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו.

בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

מתפללים לרפואתם השלימה של

אלחנן בן עדינה

אורית בת מרים

בתוך שאר חולי עם ישראל